

Γιάννη Τζαβάρα

Έρωτας-Πόλεμος. Δοκίμιο κοσμοθεωρίας

«Δωδώνη», Αθήνα-Γιάννινα 1993, σελ. 9-42

ΕΙΣΑΓΩΓΗ (§§ 1-18)

1. Η παρούσα μελέτη έχει προβάλει στο στόχαστρο και έτσι στοχάζεται ως πρόβλημα τη συνύφανση του έρωτα και του πόλεμου. Για να σαφηνισθεί ο στοχασμός, είναι απαραίτητο να εξηγηθούν οι όροι «έρωτας» και «πόλεμος». Αυτές οι λέξεις αρχικά δεν είναι επιστημονικοί όροι· ανήκουν στην καθημερινή γλωσσική μας χρήση· είναι λέξεις ευνόητες και εύχρηστες. Αλλά η προβληματιζόμενη μελέτη δεν μπορεί να επαναπαυτεί σ' αυτή την ευκολία· είναι υποχρεωμένη να *θίξει* το νόημα και τη χρήση αυτών των λέξεων, εάν πρόκειται να διερευνηθεί οποιαδήποτε σχέση ανάμεσά τους. *Πώς* μπορεί να θιχτεί αυτό το νόημα χωρίς να προκύψει απλώς και μόνο βλάβη; Αυτό το ερώτημα υποδηλώνει ότι πριν από μια διείσδυση στα νοήματα είναι απαραίτητο να σαφηνισθεί ο τρόπος διείσδυσης: η μέθοδος της μελέτης.

2. Θεωρούμενη η μέθοδος ως εργαλείο για την εμβάθυνση στο θέμα, περιπλέκεται σε ένα δυϊστικό σχήμα που αρέσκει να διακρίνει το τι (= θέμα) από το πώς (= τρόπο προσέγγισης και επεξεργασίας). Δύσκολα μπορεί τότε να εντοπισθεί κάποια στενή συνάφεια ανάμεσα στο τι και στο πώς· ο αρχικός αυτός δυϊσμός θα συνοδεύει την έρευνα σαν ένα αγεφύρωτο χάσμα των θεμελίων της. Η μελέτη που προσαρτά στο θέμα εκ των υστέρων ένα τρόπο επεξεργασίας, δύσκολα θα μπορέσει να καταδείξει την καταλληλότητά της να το χειριστεί πληρέστερα από άλλες.

3. Αυτή η δυσχέρεια παρακάμπτεται, όταν καθορίζεται ότι το μελετώμενο θέμα *ταυτίζεται* με τον τρόπο της μελέτης του, άρα το τι και το πώς δεν διά-φέρουν, δηλαδή δεν φέρουν αλλού. Έτσι η μέθοδος της εδώ επιχειρούμενης μελέτης χαρακτηρίζεται ως *ερωτικο-πολεμική*: τη συνύφανση έρωτα - πόλεμου σκοπεύει να μελετήσει με έρωτα και με πόλεμο.

4. Αυτή η μέθοδος φαίνεται – τουλάχιστο με την ονομασία της – να καινοτομεί και να εισάγει «καινά δαιμόνια». Το να εισηγηθεί σήμερα κανείς μια καινούρια μέθοδο, εμφανίζεται ως κάτι εξαιρετικά τολμηρό, στο μέτρο που παραμερίζει μια πληθώρα ήδη υπαρκτών και δόκιμων μεθόδων. Ίσως πράγματι είναι τολμηρό. Προέχει όμως να διαλευκανθεί, κατά πόσο αυτή η μέθοδος είναι καινούρια, κατά πόσο ο εισηγητής της διακατέχεται πράγματι από μανία πρωτοτυπίας – ή μήπως αντίθετα η μέθοδος είναι από την αρχαία εποχή οικεία, ενδεχομένως στην εποχή μας φθαρμένη και αμβλυμένη, όχι όμως και τόσο παράκαιρη ώστε να μη μπορεί να αποβεί καινοτόμος.

5. Η μέθοδος που ονομάζεται εδώ «ερωτικο-πολεμική» δεν είναι κάτι που πρωτοεμφανίζεται με τις παρούσες εκφράσεις. Μια τέτοια μέθοδος θα κινδύνευε να βυθιστεί κατά την αμέσως επόμενη στιγμή ξανά στην αφάνεια, ανίκανη να ορθοποδήσει στηριζόμενη στις ισχνές δυνάμεις του εισηγητή της, αποπνικτικά

στριμωγμένη ανάμεσα σε μια πληθώρα άλλων δόκιμων και από ισχυρά πνεύματα κατοχυρωμένων μεθόδων. Πρέπει αντίθετα να τονιστεί ότι η ερωτικο-πολεμική οδός διανύεται συνειδητά εδώ και αιώνες τουλάχιστο από τους φιλόσοφους (ως *εραστές* της σοφίας και ως *πολέμιους* του υποτιθέμενα γνωστού) κάτω από ποικίλα ονόματα και με ποικιλότροπες παρεκκλίσεις. Δεν πρόκειται λοιπόν για μια ακόμα μέθοδο μεταξύ άλλων, νεωτερίζουσα ανάμεσα σε *απαρχαιωμένες*, υπό δοκιμασία ανάμεσα σε *δοκιμασμένες*.

6. Το σφάλμα που γίνεται συχνά κατά τη διαμόρφωση μεθόδου στους τελευταίους αιώνες, και μιλώ κυρίως για τη Φιλοσοφία χωρίς να αποκλείω τις υπόλοιπες επιστήμες, έγκειται στην αναζήτηση μιας *επιτηδευμένης*, μιας *επιτήδειας* οδού σχετισμού με τα πράγματα. Δεν είναι τυχαίο ότι η μέθοδος συγχέεται συχνά με τις τεχνικές και τα τεχνάσματα που κατορθώνουν να ανοίγουν σφαιλισμένες πόρτες της φύσης. Είναι προφανές ότι αυτές οι μέθοδοι διακρίνονται για τον λίγο έως πολύ *τεχνητό* χαρακτήρα τους, για την αφύσικη στάση που οφείλει να λάβει ο χειριστής τους¹.

7. Η εδώ εκτιθέμενη μέθοδος φιλοδοξεί να αποσπαστεί από κάθε τέτοιο επιτηδευμένο χειρισμό των πραγμάτων, γι' αυτό και ελάχιστα μπορεί να περιγραφεί με κάποιες συνταγές ή με τεχνικές οδηγίες. Αυτό που προτείνεται, είναι η ολοκληρωμένη επαναγωγή σ' εκείνη την οδό, μέσα στην οποία βαδίζουμε πάντα ήδη ως άνθρωποι, ως ζωικές υπάρξεις που διεξάγουμε μια επίγεια πορεία με συγκεκριμένο ξεκίνημα και τέλος, με ανέλιξη και ελιγμό μέσα από τις όποιες συνθήκες. Αυτή η οδός – που προφανώς βαδίζεται όχι μόνο από τους ανθρώπους αλλά και από τα ζώα εν γένει – δεν είναι μια ειδικά κατασκευασμένη, ασφαλοστρωμένη ή έστω στοιχειωδώς λειασμένη ευθεία· είναι συχνότατα ένας δρόμος μετ' εμποδίων, ένα συνεχές ανεβοκατέβασμα και ένα ξάνοιγμα σε αιφνιδιασμούς, σε λοξοδρομίσματα, σε ασφυκτικές πιέσεις και ανακουφίσεις – κοντολογίς μια περιπέτεια. Δεν είναι διόλου βέβαιο ότι αυτή η οδός θα μας βγάλει *κάποτε* σε μια τελική αλήθεια· αυτό μάλιστα είναι το όλο και λιγότερο πιθανό. Αλλά ο δρόμος ενέχει την αλήθεια και το ψεύδος, την ανακάλυψη και την ψευδαίσθηση, την αλήθευση και την εξαπάτηση σε κάθε στροφή και σε κάθε στιγμή της πορείας. *Είμαστε* πάντα ήδη μέσα στον έρωτα και στον πόλεμο· η μεθόδευσή τους δεν απαιτεί να επιδιώξουμε τον έρωτα ή να αναζητήσουμε ερωμένη(ο), δεν απαιτεί να στρατευθούμε ή να «κηρύξουμε» ένα συγκεκριμένο πόλεμο. Ο έρωτας και ο πόλεμος είναι οι δυνάμεις που καθοδηγούν και προάγουν την πορεία μας, παρά την όποια επιτηδευμένη προσπάθειά μας να αναζητούμε άλλες μεθόδους, τέχνες και τεχνικές. Η ερωτικο-πολεμική οδός δεν είναι απλώς «επιστημονική», ώστε να ισχύσει ως καλύτερη ή χειρότερη σε σύγκριση προς άλλες· είναι η οδός όπου βρισκόμαστε πάντα θέλοντας και μη. Συνειδητοποιούμενη σαν τέτοια αυτή η οδός δεν απαντά στο ερώτημα: «πού οφείλουμε να βαδίσουμε;», αλλά στο ερώτημα: «πού βαδίζουμε;». Ο έρωτας και ο πόλεμος είναι *εδώ*, μέσα μας και γύρω μας, στα έλλογα και στα άλογα

¹ Μια σημαντική φιλοσοφική προσπάθεια, να αποσπαστεί ο στοχαστής από τον τεχνητό χαρακτήρα των παραδοσιακών μεθόδων και στάσεων (Einstellungen), πρέπει να αναγνωριστεί στον ύστερο M. Heidegger: Είναι η συμβουλή να *επαφεθούμε στο Είναι* (γερμανικά: Seinlassen, ή και: "Gelassenheit", δες την ομότιτλη διάλεξή του). Αλλά αυτή η μεθοδολογική προσπάθεια οδηγεί στο άλλο άκρο, σε μιαν αλλιώς τεχνητή ακρότητα. Γιατί το επαφίεσθαι και η πλήρης εμπιστοσύνης γαλήνη είναι μια στάση που προϋποθέτει εξαιρετική αυτοκυριαρχία και αυτοσυγκέντρωση. Ήδη η απαιτούμενη εγκατάλειψη της βούλησης κατορθώνεται με τεράστια βουλευτική προσπάθεια. Επιπλέον είναι απαραίτητη η ύπαρξη μιας εκλεπτυσμένης ψυχής και εξαιρετικής μακροθυμίας για μια τέτοια αυτοάφεση. Αυτή η οδός δεν είναι διόλου ένας συνεπαρμός από την ορμή του γίνεσθαι, ούτε μια άμεση συμμετοχή στα τεκταινόμενα και στις τίκτουσες δυνάμεις.

όντα, αλλά βέβαια επίσης στη νόηση και στην ψυχή μας. Και είναι να απορεί κανείς, γιατί τόσο σκληροτράχηλα τους αρνούμαστε συχνά την αναγνώριση και την καθοδήγηση.

8. Η ερωτικο-πολεμική μέθοδος ανήκει στην ίδια «ταυτότητα» όπου ανήκει μια πληθώρα παλαιών και δόκιμων μεθόδων· και υπάρχει αντίστοιχα μια σημαντική «ετερότητα» που διαχωρίζει αυτή τη μέθοδο από κάθε άλλη. Ποια είναι αυτή η ταυτότητα και αυτή η ετερότητα; Εάν οι εδώ τιθέμενες προκείμενες ευσταθούν, τότε η ερωτικο-πολεμική οδός αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία – κατά το πλείστο ασυνειδητοποιήτα – στηρίχτηκε μια πληθώρα παλαιών μεθόδων, και χάρη στην οποία αυτές οι μέθοδοι μπόρεσαν να κατοχυρωθούν και να αναγνωριστούν ως έγκυρες. Η εδώ εκτιθέμενη μέθοδος μέλλει να αναδειχτεί ως *αρχέγονη πηγή* από όπου έχουν αντληθεί και έχουν αντλήσει τη δυναμικότητά τους βασικές παραδοσιακές μέθοδοι σκέψης². Πρόκειται ακριβέστερα για μια οντολογικά πρωτότερη οδό, στο βάσιμο έδαφος της οποίας έχει πατήσει μια πληθώρα μετά-οδών.

9. Σε τι λοιπόν έγκειται η ερωτικο-πολεμική μέθοδος; Και ποια είναι τα σημεία που την διαφοροποιούν από κάθε άλλη; 1) Σε μια βασική προσέγγιση μπορεί να ειπωθεί ορθά (αλλά ανεπαρκώς για μια πλήρη κατανόηση) ότι ο έρωτας είναι *ενοποιητική* ενώ ο πόλεμος *διασπαστική* δύναμη³. Αντίστοιχα η ερωτικο-πολεμική μέθοδος προσδιορίζεται ως ενοποίηση και διάσπαση· αλλά με το νόημα ότι αυτές οι δύο τάσεις εναλλάσσονται αδιάκοπα και συνυπάρχουν μέσα σε στενή συνύφανση. Τέτοιες τάσεις υφίστανται ασφαλώς, έστω και σε εμβρυακή κατάσταση, μέσα σε κάθε ερευνητική προσπάθεια. Είναι σχεδόν πάντοτε απαραίτητο να συνενώνεται μια πληθώρα δεδομένων κάτω από μια κοινή έννοια, να συγκεντρώνεται το βλέμμα σε ένα δεδομένο με απομάκρυνση των υπόλοιπων κτλ.· συχνά διαπιστώνεται η ανάγκη και για την αντίστροφη μετάβαση από το ενιαίο στο πολλαπλό, από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο⁴. Αλλά εδώ ενδιαφέρομαι να συνειδητοποιηθεί ότι αυτές οι πορείες είναι μονόπλευρες όταν δεν αλληλοσυμπληρώνονται, είναι επιφανειακές και άρριζες όταν διαστρέφονται σε τυπικά λογικές (formallogisch) νόρμες αποκομμένες από το μένος της ερωτικής και της πολεμικής δυναμικής. Υπαγόμενα ρητά στην ερωτικο-πολεμική μέθοδο τόσο το ερευνητικό βλέμμα όσο και το ερευνώμενο αντικείμενο

² Δες παρακάτω, Κεφ. 1.2.

³ Ο ορισμός του έρωτα ως ενωτικής δύναμης (vis unītiva) ανάγεται ιστορικο-φιλοσοφικά στον νεοπλατωνικό (Ψευδο)Διονύσιο· σ' αυτόν τον ορισμό αναφέρεται έκτοτε μια πλειάδα φιλοσόφων· δες επί τούτου Helmut Kuhn: "Liebe". *Geschichte eines Begriffs*, München 1975, σελ. 16. Η διασπαστική ιδιότητα του πολέμου δεν συνεπάγεται οπωσδήποτε ένα εκμηδενιστικό αποτέλεσμα, και μάλιστα ένα συχνότατο επίτευγμα είναι η γένεση κάτι καινούριου. Ήδη από τον Ηράκλειτο (δες απόσπ. Β 53 Diels - Kranz) ο πόλεμος βιώθηκε ως καθολική *δημιουργική* δύναμη («πόλεμος πάντων πατήρ»), της οποίας η δημιουργικότητα συνίσταται ακριβώς στο ότι διασπά σε θεούς και σε ανθρώπους, σε δούλους και σε ελεύθερους, και έτσι αναδεικνύει («έδειξε») και τους πρώτους και τους δεύτερους μέσα στη διαφορετικότητά τους. Στο ίδιο χωρίο ο πόλεμος χαρακτηρίζεται από τον Ηράκλειτο ως «βασιλεύς»· το ότι η εξουσιαστική λειτουργία έχει ως κύριο χαρακτηριστικό της τη διάσπαση των εξουσιαζόμενων, μαρτυρείται εδώ και αιώνες από την πρακτική μεγάλων ηγετών, επικυρώνεται από τις θεωρίες ερευνητών, και διαλαλείται ήδη στο σλόγκαν που ακούγεται έως τις μέρες μας: «διαίρει και βασίλευε».

⁴ Δεν χρειάζονται πολλά λόγια για να δείχτεί ότι η συνθετική - αναλυτική μέθοδος χαρακτηρίζεται από το ερωτικό συν- και το πολεμικό δια-. Το ότι όμως η σύνθεση είναι κίνηση συμπληρωματική της αποσύνθεσης, είναι πανάρχαιη φιλοσοφική διαπίστωση. Γι' αυτό είναι άξιο απορίας, πώς μπόρεσαν να εντυπωσιάσουν και να φτιάξουν «σχολή» κάποιες φιλοσοφικές τάσεις που ενδιαφέρθηκαν μόνο για σύνθεση ή μόνο για ανάλυση. – Ερωτικο-πολεμική συνύφανση συγκροτεί και τη *διαλογική* μέθοδο που εφαρμόζεται από τον Σωκράτη και καθιερώνεται από τον Πλάτωνα ως «διαλεκτική»· πρόκειται για συν-δια-λέγεσθαι, άρα για μια δια-λεγόμενη συλ-λογικότητα.

υποβάλλονται στην υποχρέωση να περιχαράκωνονται με τόση συγκεκριμενοποίηση, ώστε να ανάγονται επανειλημμένα στην απλότητα μιας ματιάς, μιας λέξης, μιας έννοιας – και πάλι να βυθιζόμαστε με ανάλογη ορμή στον χαώδη κυκεώνα πραγμάτων, λέξεων και συλλήψεων με στόχο τη διερεύνηση του ενδεχόμενου πλούτου συνυφάνσεων του ενός με τα πολλά, του κάθε τι με το αντίθετό του, του αρχικού σταδίου με τις όποιες μετεξελίξεις του.

10. Επιπλέον η ερωτικο-πολεμική μέθοδος διαφοροποιείται με 2) την *καθολικότητά* της. Χωρίς αυτή τη σχέση-προς-την-ολικότητα δεν μπορεί να νοηθεί έρωτας-πόλεμος. Πρόκειται τόσο για μια επέκταση αυτών των τάσεων μέσα στο κάθε τι, όσο και για μια ουσιώδη τους συνάρτηση με το όλο⁵. Το όλο είναι το σημείο από όπου αφορμάται ο διασπαστικός πόλεμος σαν τέτοιος και το σημείο στο οποίο τείνει ο ενωτικός έρωτας σαν τέτοιος. Η ολότητα είναι λοιπόν η αφετηρία και το τέλος αυτής της μεθόδου, το αναγκαίο πλαίσιο μέσα στο οποίο πάντα ήδη αυτή «κινείται». Ο έρωτας αποβλέπει στην ενοποίηση με κάτι που του λείπει, διαβλέποντας την έλλειψη της επιθυμητής ολότητας. Ο πόλεμος διαβλέπει τον σαθρό χαρακτήρα μιας τελμάτωσης στην επιτευγμένη ολότητα, κι έτσι αποβλέπει μέσω της διάσπασης στην αποτελμάτωσή της. Αυτό το διαβλέπον αποβλέπει δεν είναι μια θεωρητική ή μια πρακτική στάση, αλλά μια συνύφανση θεωρίας - πράξης, μια συνύπαρξη στάσης και τεταμένης τάσης ανάμεσα στο επιμέρους και στο όλο⁶. Ο έρωτας - πόλεμος είναι πηγή γνήσιων μεθόδων, επειδή είναι το πρότυπο του οδεύειν-μετά-από: μετά από την ολότητα και συνεπακόλουθα προς διάσπαση ή/και επίτευξή της.

11. Το όλο δεν είναι μόνο αφετηρία και τέλος, αλλά προσδιορίζει δεοντολογικά και μια σειρά στοιχείων κάθε γνήσιας ερωτικο-πολεμικής μεθόδου. Οι όποιες μεθοδεύσεις οφείλουν να πραγματώνονται μέσα σε *ολικότητα*: αυτό που αλλού γίνεται εν μέρει, μέσα σε κατατμημένο επιμερισμό, εδώ απαιτεί *πληρότητα*. Η στοχαστική πορεία που σύμφωνα με την τυπική Λογική όφειλε να πειθαρχήσει σε νοητικούς κανόνες⁷, εδώ χρειάζεται μια σωματική και ψυχική *συμπλήρωση*, ώστε να πραγματωθεί σύσσωμα και ολόψυχα. Το φιλοσοφικό σκέπτεσθαι, που παλαιότερα διεκδικούσε μόνο τις διανοητικές ικανότητες του ερευνητή, προβάλλει εδώ αξιώσεις για επιστράτευση και ερωτική ανάφλεξη του σύνολου ανθρώπου. Ο επαρκής

⁵ Ως κλασικά χωρία που επικυρώνουν αυτή την πεποίθηση αναφέρω το πλατωνικό *Συμπόσιον* 192e: «του όλου ουν τη επιθυμία και διώξει έρωσ όνομα» = «Του ολόκληρου η επιθυμία και η επιδίωξη έχει το όνομα έρωτας», τις αριστοφανικές *Όρνιθες* 700: «έρωσ ξυνέμειζεν άπαντα», και το ηρακλείτειο απόσπ. Β 80: «ειδέναι δε χρη τον πόλεμον εόντα ξυνόν» = «Πρέπει να διειδουμε ότι ο πόλεμος είναι κάτι κοινό και άρα καθολικά συγκροτούμενο ('συν-όν')». Στη νεότερη εποχή δεν έλειψε η προσπάθεια να ερμηνευτεί *ολόκληρο* το ιστορικό γίνεσθαι ως πόλεμος των τάξεων (Karl Marx: "Klassenkampf"), ως πόλεμος των δύο φύλων, ως πόλεμος των γενεών κτλ.

⁶ Για μια περαιτέρω διασάφηση της έννοιας «όλο» δες παρακάτω Κεφ. 1.1, §§ 41-44.

⁷ Τόσο η λεγόμενη «απαγωγική» (αγγλ. deductive) πορεία από μια προκειμένη ολότητα σε κάτι επιμέρους, όσο και η αντίστροφη «επαγωγική» (αγγλ. inductive) πορεία «από των καθ' έκαστα επί το καθόλου» (δες Αριστοτέλη *Τοπικά* I, 12, 105a 13), αυτοί οι αναμφισβήτητα αν και συνήθως επικαλυμμένα ερωτικο-πολεμικοί δρόμοι της ανθρώπινης νόησης έχουν ψεχτεί επανειλημμένα για τον ελαττωματικό τους χαρακτήρα. Ένα βασικό ελάττωμα π.χ. της επαγωγής οφείλεται στο ότι πρέπει τάχα να ελεγχθούν εμπειρικά όλες οι δυνατές περιπτώσεις, πριν καταλήξουμε σε ένα γενικό απόφθεγμα. Αλλά βασικότερο ελάττωμα αυτής της μεθόδου είναι το γεγονός ότι εντοπίζει την ολότητα στην *εμπειρία*, η οποία εξ ορισμού στερείται του όλου • η εμπειρία παρέχει μόνο κάτι επιμέρους και κάθε εμπειρική επιδίωξη ολότητας αργά ή γρήγορα αναδεικνύεται μάταιη. Αυτό θα πρέπει να διέβλεπε π.χ. ο Ιμμάνουελ Καντ, όταν επέμενε ότι οι *a priori* συνθετικές δυνάμεις και οι κατηγορίες είναι αναγκαίες συνθήκες για τη δυνατότητα της εμπειρίας. *Η αληθινή ολότητα μόνο μέσα σε ενότητα εμπειρικού και μη-εμπειρικού μπορεί να αναδυθεί* • αλλά για την ανάδυση μιας τέτοιας Αφροδίτης απαιτείται απροκάλυπτος έρωτας.

συγγραφέας και αναγνώστης ενός ερωτικο-πολεμικού συγγράμματος δεν μπορεί να είναι ο «διανοούμενος», αλλά πολύ μάλλον ο οδοιπόρος ο κατευθυνόμενος προς τις ψυχο-σωματικές και ατομικο-κοινωνικές κορυφές. Ο πειθαρχημένος αυτοπεριορισμός είναι απαραίτητος, μόνο ως αντίρροπο της ορμής προς μια ασύνορη απελευθέρωση. Οι ηθικές και θρησκευτικές δεσμεύσεις μπορούν να φανερώνονται χρήσιμες, μόνο σε μια τεταμένη αντιπαράθεση προς τις αμοραλιστικές εκρήξεις και τις ανυπότακτες απιστίες. *Τεντωμένος ανάμεσα στα έσχατα* ο ερωτικο-πολεμικός οδοιπόρος τείνει να οδηγηθεί από τον αστερισμό μιας απεριόριστης δυναμικότητας.

12. Από πού θα αντλήσει ο ερευνητής αυτή τη δυναμικότητα; Όχι οπωσδήποτε από τον εαυτό του, παρά μόνο καθόσον «ο εαυτός» νοείται ως κάτι ευρύτερο από τις περιορισμένες διαστάσεις ενός ατόμου. Η ατομική δυναμικότητα είναι ανίκανη να *παραγάγει* τον εαυτό που απαιτεί ο έρωτας-πόλεμος, ή να *αναγάγει* τον εαυτό σε ολοκληρωμένο ερωτικο-πολεμικό κατόρθωμα. Το ανθρώπινο άτομο θα αντλήσει ασφαλώς δυνάμεις και από την ατομικότητά του, αλλά αυτές θα χρειαστεί να εναρμονιστούν με τις υπέρτερες δυνάμεις που εκρήγνυνται μέσα στο φυσικό και διωποκειμενικό περιβάλλον. Ο ερευνητής που δεν κατορθώνει να διαβλέψει το διάχυτο μέσα του και γύρω του ερωτικο-πολεμικό δυναμικό, να συγκεράνει τον έρωτα με τον πόλεμο καθολικά επιτυγχάνοντας δημιουργική συγχώνευση και εκρηκτική εναντίωση, δεν είναι ακόμα σε θέση να βαδίσει με επάρκεια αυτή την οδό.

13. Η συχνή περιστολή του έρωτα στη σεξουαλική διέγερση και ικανοποίηση και η επίσης συχνή κατάπτωση του πόλεμου στην ποσοτική αλληλοφθορά είναι αποπνικτικά περιορισμένες για να αποβούν εδώ χρήσιμα πρότυπα. Η μονόπλευρα σεξουαλική διέγερση είναι αναμφισβήτητο βήμα προσέγγισης στην ερωτική οδό, αλλά καθιστά προφανή και την έλλειψη των ψυχικών δυνάμεων που θα *ολοκληρώσουν* το ερωτικό βίωμα. Αφετέρου μια κριτική επίθεση που διεξάγεται ως καθαρά διανοητική εργασία, παραμένει ανολοκλήρωτη, όσο θεμελιωμένη επιχειρηματολογία ή καλοακονισμένη εννοιολογία και αν χρησιμοποιεί: Εάν ο πόλεμος παίρνει τη μορφή ψύχραιμης ορθολογικής αντιμετώπισης, χρειάζεται να συμπληρώνεται με ένα ερωτικό βλέμμα για όσα δεν υπόκεινται στα πλαίσια του ορθού λόγου, για όσα είναι υπέρ λόγον και μόνο εξωλογικά προσεγγίζονται· και αντίστροφα μια παθιασμένη ερωτική προσέγγιση είναι μονόπλευρη, όσο δεν συνοδεύεται από νηφάλια, έλλογη αντιπαράθεση. Μια ανέραστη κοινωνικο-πολιτική κινητοποίηση είναι καταδικασμένη να αποφέρει προσωρινά και επιδερμικά επιτεύγματα. Μια ερωτική σχέση ανάμεσα σε έναν άντρα και σε μια γυναίκα, που δεν κρατούν ανάμεσά τους την απαραίτητη «διακριτική απόσταση», δεν είναι βιώσιμη. Ο πόλεμος που διεξάγεται μόνο διανοητικά ή μόνο τεχνοκρατικά, χωρίς ερωτικό συμπάσχειν με τον πολεμούμενο, είναι εξίσου μονόπλευρη τακτική με την κτηνώδη βία, όπου υπερισχύει ο μυϊκά ισχυρότερος βάσει του «νόμου της ζούγκλας». *Αλλά η ερωτικο-πολεμική συμμετρία, δηλαδή ο ατομικο-κοινωνικός, σύψυχος και σύσσωμος, συμπληρούμενος με έρωτα πόλεμος, είναι δραστηριότητα που προσιδιάζει στο ανθρώπινο γένος, και μάλιστα δραστηριότητα που το τιμά και το ανορθώνει σε πεδίο μάχης υπερανθρώπινο.*

14. Αυτό που επιπλέον διαφοροποιεί την ερωτικο-πολεμική μέθοδο από τις άλλες, είναι 3) ο *γενετικός* και *φθαρτικός* της χαρακτήρας. Αυτός οφείλεται στο ότι ο έρωτας και ο πόλεμος έχουν ως κατεξοχήν αποτέλεσμά τους τη γένεση και τη φθορά. Η γένεση είναι πράξη συλλεκτική διαφορετικών και μεταποιητική σε μια καινούρια ταυτότητα· είναι λοιπόν πράξη «ταυτοποιητική». Η φθορά προκύπτει με αποσύνθεση μιας υπαρκτής ταυτότητας σε μια πληθώρα διαφορετικών· είναι λοιπόν πράξη

«διαφοροποιητική». Σε ένα προχωρημένο στάδιο μέθεξης ο ερευνητής μπορεί να διαπιστώσει ότι τόσο ο έρωτας όσο και ο πόλεμος είναι αιτίες γένεσης και φθοράς, ταυτοποίησης και διαφοροποίησης⁸.

15. Το ίδιο ιδωμένο μέσω παραδείγματος: Ο ερευνητής επιστήμονας που αναζητά λύση σε κάποιο πρόβλημα, *υπάγεται* – χωρίς οπωσδήποτε να το συνειδητοποιεί – πρώτα απ’ όλα στο «βιολογικό» γεγονός της γέννησης και του θανάτου· όσο δεν το συνειδητοποιεί, μπορεί να διαβεβαιώνει ότι χρησιμοποιεί προπάντων κάποια εμπειρική, τεχνολογική, διανοητική, διαλεκτική, ενορατική, στατιστική κτλ. μέθοδο· εντούτοις *άγεται* από τις γενετικο-φθαρτικές δυνάμεις που είναι ο έρωτας και ο πόλεμος· *μεθοδεύοντας* την αναζήτησή του *καθοδηγείται* από αυτές τις δυνάμεις, και πριν από τις όποιες επιστημονικές αποφάνσεις του αυτές οι δυνάμεις έχουν ήδη αποφασίσει τα κυριότερα. Το ότι ο ερευνητής ως ον γεννημένο υφίσταται αυτή τη δυναμική, είναι ένα κατ’ αρχήν βιολογικό γεγονός. Κατ’ επέκταση όμως αφορά αυτό το ον στην επιστημονική του δραστηριότητα, στην καθημερινή και ισόβια συμπεριφορά του, στο βεληνεκές και στη βιωσιμότητα των έργων του. Κάθε τι ανθρώπινο εντάσσεται στο πλαίσιο της γένεσης και της φθοράς: έχει χαρακτήρα φθαρτό και πεπερασμένο. Όσο η ανθρώπινη δραστηριότητα δεν βλέπεται κάτω από το πρίσμα της φθαρτότητας, είναι λειπή και σαθρή η εικόνα που παρέχει. Ας το ιδούμε εγγύτερα.

16. Η φιλοσοφική διάνοια διακρίνει ενίοτε τρεις περιοχές ανθρώπινης δραστηριότητας: τη γνωσιακή, την πρακτική (= ηθική) και την ποιητική (= δημιουργική). Σπάνια όμως κατόρθωσε να εγκλωβίσει αυτές τις τρεις περιοχές στο πλαίσιο της οριακότητάς τους. Αντίθετα η *γνώση* διεκδίκησε πάντα μια χρονική διάρκεια και μια αντικειμενική σταθερότητα που εκτείνεται πέρα από την ανθρώπινη προσκαιρότητα· η γνωσιακή αλήθεια και ορθότητα διεκδίκησε χαρακτήρα αιωνιότητας. Παρόμοια η *ηθική πράξη* στηρίχτηκε συχνά σε έλλογα και υπέρλογα θεμέλια που υπερέβαιναν τα όρια της ανθρώπινης φύσης, γι’ αυτό και διεκδικούσαν δικαιώματα πάνω στις φυσικές ανθρώπινες ανάγκες (για επιβίωση, για ευτυχία, για απόλαυση)· η ηθική δεοντολογία απαίτησε όχι σπάνια τη διάσπαση των «κοινών» ανθρώπινων ορίων. Μα και η *ποιητική* φιλοδοξία των ανθρώπων, η καλλιτεχνική και τεχνολογική επιτηδειότητα, δεν αρκέστηκε σε δημιουργήματα σύμμετρα προς την ανθρώπινη προσκαιρότητα, αλλά μετρήθηκε με κριτήριο το ξεπέρασμά της. Οι γνωσιακές, ηθικές και τεχνικές επιδιώξεις βασίστηκαν σε μέτρα υπερανθρώπινα, γι’ αυτό και επανειλημμένα οδηγηθήκαμε τόσο σε τερατουργήματα όσο και σε υπέροχες υπερβάσεις.

17. Το ότι κατά το πλείστο επιδιώχθηκε και επετεύχθη η υπέρβαση των ορίων, τα οποία τίθενται από την ανθρώπινη θνητότητα και προσκαιρότητα, δεν αποτελεί επιχείρημα *ενάντια* στην ύπαρξη αυτών των ορίων, αλλά αντίθετα τα επικυρώνει. Ο γενετικο-φθαρτικός χαρακτήρας του ανθρώπινου οδεύει δεν μπορεί να νοηθεί ως

⁸ Οφείλω στον Ακραγαντίνο Εμπεδοκλή τη διαπίστωση ότι ο έρωτας εκτός από αιτία γέννησης είναι και αιτία θανάτου, ο πόλεμος εκτός από αιτία θανάτου είναι και αιτία γέννησης· δες το βιβλίο μου: Γιάννη Τζαβάρια, *Η ποίηση του Εμπεδοκλή*, Αθήνα-Γιάννινα 1988, σελ. 22-23. Η παρούσα μελέτη, που ακολουθεί σε πολλά διδάγματα την πρωτιά του μεγάλου Ακραγαντίου, στοχεύει σε μια περαιτέρω εμβάθυνση των διαγνώσεών του πάνω στον εξαιρετικό χαρακτήρα και στη συνύφανση των δύο καθολικών δυνάμεων: της Φιλότητας και του Νείκου, μεταφράζω: του έρωτα και του πόλεμου.

Τη *φθαρτική* ικανότητα του έρωτα εκφράζει ως εξής ο Πλούταρχος στον *Ερωτικό* 760: «Ανήρ γαρ υποπλησθείς έρωτος ουδέν Άρεος δείται μαχόμενος πολεμίοις» (= Ένας άντρας που κατέχεται από έρωτα, δεν έχει καμιά ανάγκη τον Άρη για να πολεμήσει τους εχθρούς).

πλαίσιο, πέραν του οποίου ο άνθρωπος δεν μπορεί να προβεί, αλλά ακριβώς αντίθετα: είναι ένα πλαίσιο αναφοράς που ο άνθρωπος τείνει αδιάκοπα να διασπά και να διαλύει. Πώς μπορεί να εξηγηθεί τούτο; Με απλή διατύπωση: Ο ίδιος ο αντιφατικός χαρακτήρας που διατυπώνεται στις λέξεις γένεση/φθορά ή ταυτοποίηση/διαφοροποίηση, σημαίνει μια αυτοδιάσπαση αυτού του πλαισίου. Κατά το μέτρο που κάτι εισδύει στο γίνεσθαι και αποκτά ταυτότητα, υπερβαίνει την ανυπαρξία και τον διασκορπισμό· και αντίστροφα η φθορά αποτελεί υπέρβαση της πρωτύτερης γένεσης. Ένα γνωσιακό/ηθικό/καλλιτεχνικό πράγμα είναι αφ' εαυτού υπερβατικό του θανάτου, δηλαδή της φθαρτής ανθρώπινης φύσης. Αλλά η «επόμενη μέρα» (the day after) επαπειλεί και κατά το πλείστο πετυχαίνει τη μείωση του εκρηκτικού στοιχείου αυτής της υπερβατικότητας· κάθε επόμενη στιγμή επαναφέρει το ανθρώπινο πράγμα στη δυνατότητα της φθοράς και της λήθης. Χρειάζεται τότε μια δεύτερη δημιουργική πράξη που θα επανασύρει το πράγμα από τη φθορά και τη λήθη, για να το καταστήσει ξανά υπερβατικό. Η διαίονια ανθρώπινη δραστηριότητα παραμένει ακατανόητη, όσο δεν συλλαμβάνεται ως κονταροχτύπημα με την αδιάκοπα επαπειλούμενη φθορά.

18. Ο γενετικο-φθαρτικός χαρακτήρας της ερωτικο-πολεμικής μεθόδου δεν πρέπει να κατανοηθεί μόνο σε συνάφεια προς το γεγονός της ανθρώπινης θνητότητας. Εξίσου προσδιοριστικό είναι π.χ. το γενετικο-φθαρτικό στοιχείο που χαρακτηρίζει κάθε γνήσια ερευνητική προσπάθεια. Μία έρευνα που τείνει να επανερμηνεύσει τον κόσμο, δεν επιδιώκει απλώς μια ξαναζεσταμένη ερμηνεία των ήδη χιλιοερμηνευμένων πραγμάτων· είναι δημιουργική πράξη γέννησης με το νόημα ότι «συλλαμβάνει» ενοποιητικά τα διεσπαρμένα και διάχυτα, τα εγκυμονεί μέσα σε νέα θεώρηση, τα ζωογονεί καθιστώντας τα επίκαιρα, ενδεχομένως και τα αναβαπτίζει μέσα σε πρωτότυπη λεξιγονία. Αφετέρου όχι απλώς αμφισβητεί, αλλά και εξολοθρεύει κάθε κατεστημένη γνώση ή θεωρία, κάθε τι που κατάντησε αυτονόητο αφού εξεμέτρησε την κορύφωσή του ως αλλοτινή ανακάλυψη, κάθε άκριτη πεποίθηση που σέρνεται στα στενοσόκακα της αδιαφορίας και της πνευματικής νωθρότητας· η φιλοδοξία για προαγωγή της γνώσης δεν νοείται χωρίς το πάθος της καταστροφικότητας απέναντι στο γνωστό. Ακόμα και τα ίδια της τα παιδιά η γνήσια έρευνα τα υποβάλλει σε αυστηρό έλεγχο αυθυπαρξίας, και τα καταποντίζει στον Καιάδα της ανυπαρξίας μόλις διαπιστώσει ελαττωματικότητα. Όσο διατηρεί αξιώσεις αλήθειας, η έρευνα «παίζει» ένα σκληρότατο παιχνίδι με τη ζωή και τον θάνατο· σ' αυτό το παιχνίδι συμπαρασύρεται κάθε υπό έρευνα αντικείμενο, κάθε ενδεχόμενος τρόπος προσέγγισης, κάθε πεποίθηση, κάθε λέξη και έννοια που διεκδικεί εγκυρότητα. Ο ερωτικο-πολεμικά διαμορφωμένος ερευνητής κατακτά το δικαίωμα να αγαπά παράφορα τους γόνους του, μόνο επειδή και εφόσον τους διατηρεί σε ένα πεδίο μάχης μέχρι τελικής εξόντωσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

«ΔΙΑΣΑΦΗΣΗ ΕΝΝΟΙΩΝ»

1.1. Οι έννοιες «έρωτας» και «πόλεμος»

19. Οι παραπάνω εκτιθέμενες μεθοδολογικές νύξεις και οι παρακάτω εμφανιζόμενες οριοθετήσεις θα μπορέσουν να κατανοηθούν ικανοποιητικά, εάν δοθεί εδώ μια προκαταρκτική εννοιολογική διασάφηση του έρωτα και του πόλεμου. Μια τέτοια διασάφηση μπορεί να χρησιμεύσει ως κατευθυντήρια πυξίδα που κατά την πορεία θα τελειοποιείται και θα εκλεπτύνεται.

20. Ο έρωτας και ο πόλεμος είναι *δυνάμεις*. Αυτό σημαίνει ότι πρόκειται για κάτι που «δύναται» και που «ισχύει». α) «Δύναται» – άρα μπορεί να πετύχει κάποιο στόχο, να αποκτήσει κάτι επιθυμητό, να οδηγήσει σε ένα αποτέλεσμα. Έχοντας έτσι την ικανότητα για κάτι, είναι δυναμική ενέργεια, άρα δεν έχει το νόημα της τετελεσμένης πραγματικότητας· δεν πρόκειται όμως για κάτι που υπάρχει δύναμει, που μπορεί να πραγματωθεί ή και να παραμείνει απραγμάτωτο, γιατί κάτι τέτοιο θα την μετέτρεπε σε ένα τυχαίο «ενδεχόμενον άλλως έχειν»⁹. Είναι, αντίθετα, μια αναγκαία συνθήκη για τη δυνατότητα του πραγματικού. Από αυτή την άποψη ιδωμένη η δύναμη μπορεί να παραλληλιστεί προς αυτό που οι αρχαίοι στοχαστές αναζήτησαν επανειλημμένα κάτω από τον όρο «αρχή» των όντων¹⁰. β) «Ισχύει» – άρα δεν είναι κάτι το οποίο μπορεί κανείς να ελπίζει ή να προσδοκά. Βρίσκεται ήδη μέσα σε πλήρη ισχύ, ώστε δεν πρόκειται «κάποτε» να ισχύσει. Με αυτό αποκλείεται η περίπτωση μιας αλλοτινής «πρώτης αρχής» που ίσχυσε κάποτε αλλά στη συνέχεια ατόνησε, ή που βρίσκεται καθοδόν προς την ενδεχόμενη (επαν)ισχυροποίησή της. Ο έρωτας και ο πόλεμος ισχύουν εδώ και τώρα.

21. Η δυνατότητα συγκεκριμένης εμφάνισης του έρωτα και του πόλεμου δεν εξασφαλίζεται μέσω των *εμπειρικών* ενδείξεων σαν τέτοιων, αλλά μέσω της αναγωγής των εμπειρικών φαινομένων στις *προεμπειρικές* δυνάμεις που τα προκάλεσαν. Ακόμα και τα πιο συγκλονιστικά «κρούσματα» ερωτικο-πολεμικής δυναμικής είναι αφ' εαυτών ανίκανα να παράσχουν μια πλήρη εικόνα των αρχέγονων δυνάμεων. Ίσως μάλιστα μια από τις σημαντικότερες προσφορές της παρούσας μελέτης έγκειται στην παρεχόμενη δυνατότητα συνειδητοποίησης, ότι οι *δικαιολογίες* που επινοούνται για κάθε πολεμική σύρραξη και για κάθε έκρηξη ερωτικού πάθους είναι κατά το πλείστο μηδαμινές, συγκρινόμενες προς το τεράστιο ερωτικο-πολεμικό δυναμικό που τίθεται εδώ υπό έρευνα. Οι όποιες εδαφικές διεκδικήσεις ή οικονομικές, δημογραφικές, εθνικές κτλ. επεκτάσεις και υπερασπίσεις που τίθενται συνήθως ως δικαιολογητικό υπόβαθρο του επιθετικού ή αμυντικού πολέμου, οι όποιες φωτοχημικές, μηχανιστικές ή ψυχορμητικές επεξηγήσεις τείνουν να αιτιολογήσουν τα νεανικά ερωτικά σκιρτήματα και τα νευρωτικά ή ψυχωτικά τους επακόλουθα είναι κατά μεγάλο μέρος *επικαλύψεις* του ερωτικο-πολεμικού ηφαίστειου που εδώ και αιώνες δεν παύει να σιγοβράζει και να εκρήγνυται. Οι κοινωνικές αιτιολογίες στις οποίες καταναλώνεται π.χ. η οργανωμένη τρομοκρατία των ημερών μας, είτε προέρχεται από αναρχικές μικροομάδες είτε και από κοινωνικές ή στρατιωτικές μειονότητες, κινδυνεύουν να ξεμασκαρευτούν ως γελοιότητες συγκρινόμενες προς την εδώ παρεχόμενη αιτιολόγηση. Πέρα από τις όποιες επιμέρους αφορμές, τα μικρά ή μεγάλα ξεσπάσματα έρωτα/πόλεμου έχουν τη βαθύτερη αιτία τους στην αρχέγονη δυναμικότητα που τα υποδαυλίζει.

22. Μήπως τείνει η παρούσα έρευνα να μας οδηγήσει σε ερωτικο-πολεμικές δυνάμεις που βρίσκονται τάχα κάπου έξω από εμάς και την κοινωνία, σε κάποιον νεφελώδη μεταφυσικό τόπο; Σε τέτοιες παραδοσιακές διακρίσεις όπως είναι οι

⁹ Δες Αριστοτέλη *Μετά τα Φυσικά* Δ5, 1015 a34 - b4.

¹⁰ Αυτό δεν σημαίνει ότι η παρούσα μελέτη ξεκινώντας από δύο αρχές υποστηρίζει έναν οποιονδήποτε διυισμό. Ήδη ο πόλεμος ως *διχάζουσα* δύναμη είναι το κατεξοχήν αξίωμα του διυισμού, και ο έρωτας ως *ενίζουσα* δύναμη είναι το κατεξοχήν αξίωμα του ενισμού. Η παρούσα μελέτη δεν υποστηρίζει λοιπόν ούτε τον ενισμό ούτε τον διυισμό, αλλά τη *συνύφανση* των αρχών τους μέσα στον αντιθετικό και τεταμένο τους χαρακτήρα. Ωστόσο και η έννοια της «αρχής» τίθεται εδώ υπό αμφισβήτηση: Για τους κινδύνους που περικλείει η θεώρηση «αρχών» με το νόημα της επιβαλλόμενης εξουσίας, δες παρακάτω Κεφ. 2.3, § 91.

περιοχές: θεϊκό - ανθρώπινο, υπερφυσικό - φυσικό, δεν πρέπει να καταναλωθούμε. Τα όρια που διαχωρίζουν τον άνθρωπο ως θνητό από κάτι αθάνατο, έχουν εδώ και πολύν καιρό φανεί αταίριαστα στο να προσδιορίσουν το τι ισχύει. Ακόμα και το πιο εξυλωμένο, «πνευματικό» και αθάνατο ον φανερώθηκε με τον καιρό να πνέει τα λοίσθια και να εκπνέει. Αυτό που υποτίθεται ότι ξεπερνούσε τα όρια του φυσικού διακατέχοντας την υπερφυσική περιοχή, αναδείχτηκε ανίκανο να στερεώσει τα όριά του ή έστω να στερεώσει τη φύση και να την απαλλάξει από την τάση να εξουθενώνεται. Τόσο η φύση όσο και η μεταφύση κατέστησαν έσχατα προβληματικές μέσα στον αλληλοσυγκρούμενο – αλληλοαναιρούμενο χαρακτήρα τους· σήμερα μαζί με την προωθημένη έκπτωση του μεταφυσικού έχει προαχθεί και η αποδιοργάνωση της φύσης.

23. Για να τεθεί το ζήτημα, αν το ζευγάρι έρωτας - πόλεμος μπορεί να ενταχθεί στη φύση ή όχι, θα ήταν προηγουμένως απαραίτητο να αποσαφηνιστεί ο όρος «φύση»· το ίδιο ισχύει και για τους όρους «κοινωνία» και «μεταφύση». Ωστόσο η παρούσα έρευνα ξεκινά αντίστροφα: ορίζει τον έρωτα και τον πόλεμο μέσα στη συνύφανσή τους ως *απριορική συνθήκη* για τη δυνατότητα κόσμου, φύσης, μεταφύσης, κοινωνίας κτλ., κι έτσι ετούτες οι έννοιες αποκτούν ήδη μια πρώτη εννοιολόγηση και ένα πρώτο προσανατολισμό. Αλλά τι σημαίνει ετούτο συγκεκριμένα; Δεν σημαίνει ότι π.χ. ο έρωτας, αυτή η συνήθως αυτονόητα εκλαμβανόμενη ως «φυσική» ορμή, εξορίζεται από τα όρια της φύσης και διαστρεβλώνεται σε κάτι αφύσικο; Βασιζόμενος στις προκείμενες της παρούσας μελέτης οφείλω να διαπιστώσω τον *αφύσικο* χαρακτήρα του αρχέγονου έρωτα. Αλλά αυτή η διαπίστωση γίνεται κατανοητή μέσα στο δίκιο της, εάν περιχαρακωθεί έστω και στοιχειωδώς η έννοια «φύση»: Μέσα στην ιστορία του στοχασμού των τελευταίων αιώνων η φύση ίσχυσε ως εκείνη η χωρικο-χρονικά εκτεινόμενη περιοχή (*res extensa*), που αντί-κειται ως αντικείμενο προς το σκεπτόμενο υποκείμενο (*res cogitans*). Η διάκριση υποκειμένου - αντικειμένου θεωρήθηκε τόσο εύλογη ερμηνεία των πάντων, ώστε έγινε σχεδόν άκριτα δεκτή από την πλειονότητα των θετικών επιστημών, και δεν έπαψε να ισχύει έως σήμερα τόσο μέσα στην επιστημονική όσο και μέσα στην καθημερινή χρήση. Αυτή η διάκριση συμπεριλαμβάνει την παραδοχή, ότι η φύση ανήκει στην περιοχή του αντικειμένου και όσων μπορούν να γίνουν αντικείμενο έστω και μιας στοιχειωδώς αντικειμενικής θεώρησης, άρα δεν ανήκει κατά κανέναν τρόπο στον πυρήνα του υποκειμένου. Η παρούσα έρευνα όχι μόνο δεν μπορεί να ανεχθεί τη διάκριση υποκειμένου - αντικειμένου ως καθοριστική των πάντων, αλλά θέτει ως κατεξοχόν θέμα της τον *πυρήνα*, με το νόημα ότι ενδιαφέρεται για τις θεμελιωτικές (άρα αυτές που υπόκεινται ως *υποκείμενον*) συνθήκες για τη δυνατότητα κάθε «εξωτερικής», «φυσικής» πραγματικότητας. Με αυτό το αυστηρό νόημα ιδωμένη η ερωτικο-πολεμική ορμή ως θεμελιωτική συνθήκη για τη δυνατότητα κάθε εμπειρικής συναρμογής εντάσσεται δίκαια στην περιοχή του αφύσικου, χωρίς αυτό να συνεπάγεται κάποιον υπερφυσικό χαρακτήρα.

24. Ένα έσχατο καταφύγιο των άλλοτε υπερφυσικών δυνάμεων φανερώθηκε στις αρχές του 20ού αιώνα, όταν οι δύο δυνάμεις έρωτας - πόλεμος συμπίεστηκαν μέσα στον ανθρώπινο ψυχισμό ως *libido* και ως ένστικτο επιθετικότητας (*destrudo*). Την αίγλη που απόλαυσαν επί δεκαετίες αυτές οι ορμές μέσα στους κόλπους της ψυχανάλυσης και σε ένα ευρύ κύκλο οπαδών, την επιβοήθησε ο έντεχνα επικολλημένος *μυστηριώδης* χαρακτήρας τους ως κατά το πλείστο *ασυνείδητων* περιεχόμενων που εντούτοις χρήζουν συνειδητοποίησης, στην οποία αποδόθηκε θεραπευτικός χαρακτήρας. Αλλά όσο και αν αυτές οι ορμές εκθειάστηκαν από τον S. Freud ως πρωταρχικές μέσα στον «ψυχικό μηχανισμό» (*psychischer Apparat*), δεν

μπόρεσαν να ορθωθούν σε ικανά εξηγητικά στοιχεία: α) του συνολικού ερωτικού φαινομένου, μιας και η λίμπιντο νοήθηκε περιορισμένη στον σεξουαλικό παράγοντα¹¹, και β) της πολιτιστικής τους εκπνευμάτωσης (Sublimierung). Προέκυψε μάλιστα σημαντικό αδιέξοδο, όταν ανδρώθηκε η κριτική σχετικά με τον υποτιθέμενο «έμφυτο χαρακτήρα» της ανθρώπινης επιθετικότητας. Ο έρωτας και ο πόλεμος, στριμωγμένοι στα ασυνείδητα έγκατα του ζωικού ανθρώπου, άρχισαν να διεκδικούν τον ευρύτατο χώρο τους και να εκδικούνται την κατά τα άλλα όχι και τόσο καινούρια Φροϋδική ανακάλυψη¹².

25. Η παρούσα μελέτη αποφεύγει τον σκόπελο να εντάξει τις αρχέγονες δυνάμεις έρωτα - πόλεμο είτε στην *εξωανθρώπινη* περιοχή κάποιου θεϊκού νεφελώματος είτε στην *ενδοανθρώπινη* περιοχή του ασυνείδητου είτε στην *διανθρώπινη* περιοχή των κοινωνικών σχέσεων. Με τούτο οι δύο δυνάμεις δεν παραμένουν απροσδιόριστες, γιατί αντίθετα καθίστανται επιδεκτικές εξαίρετης γενίκευσης και οξύτατης συγκεκριμενοποίησης. Μιας και έχει γίνει σαφής η προβληματικότητα των διακρίσεων ανθρώπινο - θεϊκό, συνειδητό - ασυνείδητο, ατομικό - κοινωνικό, δεν μπορεί η εδώ εννοιολόγηση να προσκολληθεί σ' αυτές τις παραδοσιακές διακρίσεις. Αντί αυτών παρέχεται τόσο η δυνατότητα συγκεκριμενοποίησης όσο και η δυνατότητα μιας ευρύτατης εφαρμογής, χάρη στην εδώ υποστηριζόμενη *καθολικότητά* τους – όχι μόνο ως εμπειρικά αισθητών δεδομένων, αλλά πρώτιστα ως αρχέγονων συνθηκών για τη δυνατότητα μιας ευρύτατης δράσης. Το ότι πρόκειται για «δυνάμεις» δεν σημαίνει λοιπόν τίποτε άλλο, από το ότι είναι συνθήκες¹³ που καθιστούν δυνατή μια ευρεία γκάμα ερωτικών και πολεμικών φαινομένων.

¹¹ Ήδη ειδικοί ψυχοπαθολόγοι έχουν αρχίσει να εγκαταλείπουν την άποψη ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά καθορίζεται από κάποια «σεξουαλική ορμή» (Sexualtrieb), δες Marcus Wawerzonnek: *Eros und Ekstase. Protokolle und Erfahrungen lustbetonter Sexualität*, Hamburg 1989, σελ. 27 και 117.

¹² Στο βιβλίο του *Έρωτας και πολιτισμός* ο Herbert Marcuse αναλαμβάνει το 1955 να διευρύνει φιλοσοφικά την ψυχολογική ματιά του S. Freud, υπερβαίνοντας τον δυϊσμό μιας ερωτικής και μιας θανατικής ορμής και διερευνώντας τις ενδεχόμενες προεκτάσεις μέσα στην ανθρώπινη κοινωνία. (Είναι χαρακτηριστικό ότι αυτό το βιβλίο μεταφράστηκε στα γερμανικά με τον ακριβέστερο τίτλο: *Triebstruktur und Gesellschaft* = «Η δομή των ορμών και η κοινωνία»). Μια βασική επέκταση που επιχείρησε ο Μαρκούζε στην ώριμη πεποίθηση του Φρόντ, ότι ο πολιτισμός είναι αναγκαία συνδεδεμένος με τη σεξουαλική καταπίεση και εκπνευμάτωση, ήταν το ιδεώδες μιας μη-καταπιεστικής κοινωνίας, η οποία θα μεταμορφώσει την εργασία σε ένα «ελεύθερο παιχνίδι των ανθρώπινων ικανοτήτων» προάγοντας τη «δυνατότητα λιμπιντικών εργασιακών σχέσεων» (Κεφ. 10). Ωστόσο αυτή η έμφαση στις εργασιακές σχέσεις, σαφής αντανάκλαση των σοσιαλιστικών θεωριών που προσπάθησε να συνδυάσει ο Μαρκούζε, υποδεικνύει και το περιορισμένο βεληνεκές της προσπάθειάς του. Ούτε η καθολική προέλευση του ερωτικού φαινομένου ούτε η επίτευξη ερωτικής καθολικότητας αντιμετωπίστηκαν από το στοχαστικό βλέμμα του συγγραφέα. Έτσι, δεν μπόρεσε να ιδεί την ίση οντολογική σημασία του *πόλεμου* (είτε ως καθολική διάσπαση είτε ως κοινωνική καταπίεση, αντίδραση, επανάσταση), και ονειρεύτηκε τον ριζικό εξοβελισμό του από τις κοινωνικές σχέσεις. Πρόκειται μάλλον για ειρωνεία της τύχης ότι ο Μαρκούζε κατόρθωσε να αποβεί ένας (μάλλον μέσω φήμης παρά μέσω ενδεδειγμένης ανάγνωσης) πνευματικός ηγέτης των νέων του '68 μέσα στο φλογερό ερωτικο-πολεμικό τους ζέσπασμα.

¹³ Το ότι δεν αποδίδω θεϊκό χαρακτήρα σ' αυτές τις δυνάμεις, σημαίνει ότι αρνούμαι να τις εκλάβω ως *ανώτερες* από τις ανθρώπινες ή ζωικές ή φυσικές ή κοινωνικές ερωτικο-πολεμικές δυνάμεις, ότι αρνούμαι να τις εκλάβω ως ντετερμινιστικά *αποφασιστικές* πάνω στην ανθρώπινη βούληση. Από τη μεριά τους οι ανθρώπινες δυνάμεις έχουν μέσα σε πληρότητα τον ερωτικο-πολεμικό χαρακτήρα που τους χρειάζεται, όχι μόνο για να συλλέγουν και να διαλέγουν, για να αποφασίζουν και να αποφαίνονται τούτο ή εκείνο, αλλά και για να ανάγονται ενίοτε έστω και μόνο στη συναίσθηση και στη διαίσθηση της καθολικότητας.

26. Ένα πρόβλημα που ξεπήδησε από τους κόλπους της Ψυχολογίας του βάρθους, κυρίως από την ώριμη πεποιθήση του S. Freud ότι μέσα στον ανθρώπινο ψυχισμό ξεχωρίζουν ως βασικές ορμές εκτός από τις ερωτικές και οι επιθετικές ή καταστροφικές, ήταν κατά πόσο η ανθρώπινη και γενικότερα ζωική επιθετικότητα (γερμανικά *Aggressivität*, αγγλικά *aggressivity*) πρέπει να αποδοθεί σε φυσική προδιάθεση ή σε κοινωνικές αιτίες, κατά πόσο δηλαδή πρόκειται για τάσεις έμφυτες ή επίκτητες. Στη σχετική συζήτηση πήρε μέρος μια χορεία σημαντικών ερευνητών, στην οποία ξεκινώντας από τους πρωτεργάτες Sigmund Freud και Alfred Adler οφείλουμε να συγκαταλέξουμε τους Erich Fromm, Karen Horney, Konrad Lorenz, Alexander Mitscherlich, Wilhelm Reich κ.ά. Αφού μελετήθηκαν τα επιχειρήματα υπέρ της μιας και της άλλης άποψης, τέθηκε επί τάπητος η νομιμότητα του διλήμματος και αμφισβητήθηκε η υπόθεση μιας μονόπλευρης αιτιότητας ως ανεπαρκής. Ωστόσο οι εμπειρικές έρευνες αδυνατούν να ιδούν το ενδεχόμενο μιας ευρύτερης προέλευσης της επιθετικότητας. Αυτό το κενό έρχεται να καλύψει η παρούσα μελέτη κάνοντας εξαρχής λόγο για καθολική υφή του πολεμικού φαινομένου. Το εδώ επιχειρούμενο ξεπέραςμα του ψυχολογικού διλήμματος δεν μπορεί όμως να προσεταιριστεί την αρχαία διάγνωση ενός θεϊκού «πατέρα» ως πρωταίτιου κάθε θνητής διαφοροποίησης και εξουσίας (δες Ηρακλείτου απόσπ. Β 53: «πόλεμος πάντων μεν πατήρ ἐστὶ πάντων δε βασιλεύς...»). Ένα βασικό ζητούμενο της παρούσας μελέτης μπορεί λοιπόν να εντοπιστεί στην εδώ τιθέμενη ως άξια προβληματισμού υπόθεση ότι τα ξεσπάσματα ατομικής ή μαζικής σκληρότητας, φασιστικής βίας, ομαδικής κτηνωδίας, μαζοχιστικής αυτοτιμωρίας κτλ. *μπορούν* να αποδοθούν σε δυνάμεις υπέρτερες της απλώς ψυχορμητικής ή εμπειρικά κοινωνικής περιοχής, σε δυνάμεις ευρύτατα γενετικο-φθαρτικές, που πέρα από τα όποια εκδηλωνόμενα άτομα αφορούν έναν εκάστοτε κόσμο (δες το 2^ο Κεφάλαιο της παρούσας μελέτης).

27. Ο θεολογικός χαρακτήρας των παραδοσιακών αντιλήψεων, ο ασφυκτικά περιορισμένος χαρακτήρας της φροϋδικής Ψυχολογίας του βάρθους και ο εμπειριστικός χαρακτήρας των κοινωνικών επιστημών παραμερίζονται εδώ για χάρη μιας δυναμικής θεώρησης, που κατ' αρχήν απέχει από κάθε ενδεχόμενη υποστασιοποίηση ή εμπειρικοποίηση: Ο έρωτας και ο πόλεμος δεν είναι κυρίως εμπειρικά όντα, και κάθε ερμηνεία που θα επιδίωκε να τα υποστασιοποιήσει σε κάτι «χειροπιαστό», είναι καταδικασμένη σε αποτυχία. Το ότι είναι δυνατό να διαπιστώνουμε εμπειρικά αδιάκοπα ερωτικο-πολεμικά φαινόμενα, είναι γεγονός που πρέπει να αποδοθεί στις αρχέγονες δυνάμεις που τα καθιστούν δυνατά. Αλλά αυτό το δυναμικό *a priori* δεν επιτρέπεται να ενταχθεί μονόπλευρα ούτε σε κάποια εξωκοσμική θεϊκή περιοχή, ούτε στο κοινωνικό περιβάλλον, ούτε μέσα στον ζωικό ψυχισμό. Να γιατί προέχει να εμμείνουμε στην καθολικότητά του.

28. Ο έρωτας και ο πόλεμος αναπτύσσουν μια δραστηριότητα που δεν μπορεί να διασαφηνιστεί, αν δεν χρησιμοποιηθούν οικείες έννοιες και συλλήψεις. Από το οικείο αφορμώμενος μπορεί ευκολότερα ένας στοχαστής να μεταπηδήσει στο ανοίκειο. Ίσως όμως μια τελική διασάφηση δεν μπορεί ποτέ να επιτευχθεί από ένα στοχαστή, ο οποίος εξακολουθεί να βιώνει την ερωτικο-πολεμική δραστηριότητα. Κάθε ξέχωρο ανθρώπινο άτομο επιτυγχάνει εκάστοτε τη δική του σαφήνεια, κατά τις εμπειρίες και την επάρκειά του. Ωστόσο κάποια ορόσημα μπορούν εδώ να κατατεθούν, ως δοκιμές προσέγγισης σε μια κοινή (= καθολική) και όμως εξαιρετα εξατομικεύσιμη εμπειρία.

29. Κάνουμε ένα αναμφισβήτητο βήμα προσέγγισης, όταν διαπιστώνουμε ότι η δραστηριότητα του έρωτα είναι *ενωτική - ταυτοποιητική*, ενώ η δραστηριότητα του

πόλεμον *διασπαστική - διαφοροποιητική*. Αυτή η διαπίστωση αφορά τον τρόπο της δραστηριότητας, το «πώς», γι' αυτό και χρησίμευσε ως μεθοδολογική εισαγωγή¹⁴. Όλο και πιο επείγον γίνεται όμως το ερώτημα: *τι ενώνεται και τι διασπάται*; Ο ορισμός του έρωτα και του πόλεμου θα έμενε λειψός, εάν άφηνε απροσδιόριστο το ενοποιούμενο και διασπώμενο. Ποιο είναι αυτό; Η φιλοσοφική μας παράδοση το έχει καταστήσει εδώ και αιώνες οικείο κάτω από τον όρο: το «ον». Αυτή η μικρή λέξη, η απλή «μετοχή» στο ρήμα *είναι*, κατορθώνει να αποδίδει μια συμπαντική καθολικότητα (επειδή τα πάντα *είναι*) αλλά και μια εξαιρετα εξατομικεύσιμη συγκεκριμενοποίηση (επειδή και το παραμικρό άτομο *είναι*). Πόσο βοηθητική μπορεί να σταθεί η Οντολογία στη διασάφηση της ερωτικο-πολεμικής δραστηριότητας;

30. Μέσα στη μακρά πορεία της η οντολογική επιστήμη έχει πετύχει κάποιες οριοθετήσεις, χωρίς τη συνδρομή των οποίων μια οποιαδήποτε φιλοσοφική προσπάθεια παραμένει αστήριχτη. Στην παρούσα μελέτη η οντολογική υποστήριξη είναι *απαραγνώριστη*. Ωστόσο εδώ θα αρκεστώ να σκιαγραφήσω τρεις περιοχές του όντος, που δίνουν μια σαφή οριοθέτηση.

31. α) Στοχαζόμενοι σχετικά με το ον οι φιλόσοφοι δεν ασχολήθηκαν τόσο με την *απέραντη* πληθώρα των επιμέρους όντων, όσο με την *ουσία* τους, ή *αλλιώς* με αυτό που μέσα στην ιδιαιτερότητα και την κοινότητά του εννοιολογήθηκε ως το *Είναι* των όντων. Σε ένα θεμελιώδες στοχαστικό επίπεδο αυτό το Είναι μπορεί να απασχολήσει τον ερωτικο-πολεμικό στοχασμό. Το μέλημα μιας ιστορικο-φιλοσοφικής αντιπαράθεσης με τις απαντήσεις που δόθηκαν κατά καιρούς στο ερώτημα σχετικά με το Είναι (επεξηγώντας το ως παρουσία, πνεύμα, συνείδηση, υποκείμενο κτλ.), μπορεί να χρησιμοποιήσει ως πυξίδα την εξής διάγνωση: *Η τάση προς την ακεραιότητα του Είναι: αυτό είναι ο έρωτας· η τάση προς τη διάσπαση του Είναι: αυτό είναι ο πόλεμος*. Είναι φανερό ότι εδώ πρόκειται για την εσωτερική *δράση* (interior action) του όντος. β) Η *απέραντη* πολλαπλότητα των όντων στηρίζεται στη διακριτική τάση της ανθρώπινης νόησης, και είναι η ίδια αυτή ανθρώπινη ικανότητα που μπορεί να συναρμολογεί τα διεστώτα, να τα συν-κρίνει και να διαπιστώνει έστω και μόνο τη *σχετισμική* τους ενότητα. Η όποια σχέση του νοούντος προς τα νοητά και η όποια σχέση των νοητών αναμεταξύ τους συναπαρτίζει την οντολογική περιοχή που αφορά τη *διάδραση* (interaction) ανάμεσα στα όντα. Ωστόσο ο καθημερινός νους παραβλέπει εδώ την καθολικότητα και περιορίζεται στην περιοχή του ερωτικού φλερτ και της πολεμικής αναμέτρησης ανάμεσα στα έμβια όντα.

32. γ) Η παρούσα έρευνα ξεκινά με τη ριζοσπαστική υπόθεση ότι *υπεράνω και πρωτότερα* οποιουδήποτε Είναι και όντος στέκεται και δρα η ερωτικο-πολεμική δυναμική. Αυτή η υπόθεση δεν είναι καινούρια. Έχει συλληφθεί λιγότερο ή περισσότερο και έχει αποτελέσει κεντρική κοσμοθεώρηση όχι μόνο κάποιων πνευματικών δημιουργών αλλά και της κοινής ανθρώπινης αντίληψης. Ωστόσο κατά το πλείστο η ερωτικο-πολεμική *δράση* ερμηνεύτηκε επιπόλαια ως *εξωτερική επίδραση* πάνω στα ανθρώπινα και γενικά στα έμβια όντα. Έτσι π.χ. τα ομηρικά έπη περιγράφουν τους θεούς του έρωτα και του πόλεμου να επιδρούν και να διακανονίζουν τις ανθρώπινες πράξεις. Μα και ο σύγχρονος «εκπολιτισμένος» νους σπάνια ξεπερνά μια τέτοια αφελή αντίληψη: εξηγεί τους εθνικούς πολέμους ως επιθετικο-αμυντικές αναγκαιότητες και δικαιολογεί τα ερωτικά σκιρτήματα βάσει παρορμητικών επιδράσεων. Τέτοιες ερμηνείες δεν είναι αμελητέες, γιατί δείχνουν τον

¹⁴ Δες παραπάνω την Εισαγωγή, §§ 9 και 14.

εκάστοτε βαθμό προσέγγισης στην ερωτικο-πολεμική προβληματική· όμως απέχουν από του να είναι οντολογικά ικανοποιητικές. Μια προσεκτικότερη ματιά διαβλέπει ότι ο έρωτας και ο πόλεμος παίζουν κεντρικό γενετικό-φθαρτικό ρόλο πάνω στα όντα: Η ερωτική ενοποίηση πρωτοεγκαθιδρύει ενότητες, δηλαδή όντα, και η πολεμική διάσπαση διαφθείρει μέχρι εξουθένωσης. Αυτή δεν είναι μόνο μια πρωθύστερη ή μεθύστερη *επίδραση*· μπορεί κάλλιστα να συλληφθεί επίσης ως *διάδραση* και ως *εσωτερική δράση*· δεν εξηγεί μόνο τον *δυϊσμό* δύναμη - ον, αλλά εξηγεί επίσης τον *πλουραλισμό* της οντικής πληθώρας και τον *ενισμό* του ενός καθολικού και υπέρτερου Είναι¹⁵. Το βαρυσήμαντο οντολογικό συμπέρασμα που προκύπτει από ένα τέτοιο ξεκίνημα, είναι ότι *δεν αρχίζουν και δεν τελειώνουν όλα με τα όντα ή με το Είναι τους*, αλλά αυτά καθίστανται δυνατά βάσει πρωτύτερων δυνάμεων.

33. Το εύχρηστο εννοιακό ζευγάρι «δύναμη - ον» δεν πρέπει να ισχύσει ως πάγια *δυϊστική* ερμηνεία, αλλά ως οικείο βοήθημα για τη μεταπήδηση στο ανοίκειο. Αυτό μπορεί να κατανοηθεί με βάση τη στοιχειώδη «διαλεκτική» που αναπτύσσεται ανάμεσα σ' αυτά τα δύο: ανά πάσα στιγμή ο έρωτας μεταποιεί τα όντα σε ερωτικό δυναμικό, ο πόλεμος σε πολεμικό δυναμικό. Τα όντα που διακατέχονται από έρωτα ή πόλεμο, αποβάλλουν όλο και περισσότερο τη στατικότητα τους, μεταποιούνται όλο και περισσότερο σε δύναμη. Αυτό δεν είναι μια μεθύστερη επίδραση. Παρακάτω αυτό θα συλληφθεί ακριβέστερα ως *εκρηκτική* και *διαλυτική* επενέργεια του έρωτα και του πόλεμου (δες Κεφ. 2.5), για να δειχτεί τόσο η διάρρηξη της οντικότητας όσο και η μεταποίησή της σε δυναμικότητα. Κι αυτό δεν σημαίνει ότι τα όντα γίνονται δυνάμεις όντα, αλλά ότι γίνονται ενεργεία δυνάμεις – έτσι ώστε ολόκληρη η Οντολογία θα μπορούσε να αναχθεί σε Δυναμολογία. Το ότι εξακολουθούμε εδώ και αιώνες να αισθανόμαστε και να σκεπτόμαστε στατικότητες, σημαδεύει μόνο την απελπιστικά αργή εξέλιξή μας. Και όμως εναύσματα έχουν δοθεί ήδη από αιώνες. Αναφέρω την αρχαιοελληνική διαπίστωση ότι *όλα τα έμβια όντα τείνουν προς την ηδονή και αποφεύγουν τον πόνο*· αλλά αυτή η διαπίστωση δεν κατορθώνει να συλλάβει εντελώς τη συνάφεια μεταξύ ηδονής - πόνου και έρωτα - πόλεμου (δες Κεφ. 4. 2-3).

34. Εάν εδώ διαβλέπονται δύο πραγματικές *καθολικές* δυνάμεις, μήπως είναι μονόπλευρος και αφελής *ανθρωπομορφισμός* το ότι τους αποδίδονται τα ονόματα «έρωτας - πόλεμος»; Μήπως είναι παράτολμη γενίκευση η προσπάθεια να συλληφθεί ο κόσμος εν γένει μέσα στο πλαίσιο αυτών των «ανθρώπινων, πάρα πολύ ανθρώπινων» τάσεων; Αυτή η εύλογη κριτική παρατήρηση είναι μόνο εν μέρει δικαιωμένη: μόνο καθόσον δεν έχει συλλεγεί επαρκής εμπειρία της ερωτικο-πολεμικής οδού και δεν γίνεται πλήρως αντιληπτό το νόημα της ενοποίησης - διάσπασης. Είναι δηλαδή ζήτημα επάρκειας της πρόσβασής μας. Αντίθετα ισχύει: Όσο επαρκέστερη η πρόσβαση, τόσο πιο πλήρης η κατανόηση ότι μόνο *μέσω ανθρωποκεντρικών* συλλήψεων μπορεί να συλληφθεί από τον άνθρωπο η καθολικότητα· και μόνο *μέσω ανθρωποδιασπαστικών* τάσεων μπορεί να ιδωθεί με οξύτητα («πάνω στο ίδιο μας το πετσί») η διάσπαση σε επιμέρους. Ο άνθρωπος χρειάζεται το *ανθρώπινο βλέμμα* για να ιδεί την καθολική τάση προς ενοποίηση και να συλλάβει τον ερωτικό της χαρακτήρα· και το ίδιο αυτό βλέμμα διασπώμενο στην

¹⁵ Η σύλληψη της ερωτικο-πολεμικής δυναμικής αποτελεί μάλιστα μια γόρδια τομή στο ερώτημα του M. Heidegger σχετικά με την «οντολογική διαφορά» μεταξύ του ενιαίου Είναι ως αρχέγονου και των πολλαπλών όντων ως μεθύστερων. Χωρίς ερωτική ενοποίηση και χωρίς πολεμική διαφοροποίηση είναι ανεπίτευκτη και αδιανόητη η οντολογική διαφορά, και η πολλαπλότητα των όντων μπορεί να ισχύσει ως αρχέγονη πηγή ουσίωσης του Είναι εξίσου καλά με την αντίστροφη οδό.

κάθε επιμέρους σύγκρουση ενάντιων και διαφορετικών είναι ικανό να διαβλέψει όχι μόνο την έφεση όλων αυτών για ενότητα, αλλά (σε κάποιες έξοχες προσεγγίσεις) και τον βαθύτατο πόνο των πραγμάτων – ακόμα και μιας «άψυχης» πέτρας – για τη διαφορετικότητα: το τεράστιο κλάμα του φυσικού κόσμου για τον κλασματικό χαρακτήρα του.

35. Πέρα από την ενδεχόμενη μομφή για ανθρωπομορφική ερμηνεία του φυσικού κόσμου, η παρούσα μελέτη ίσως κατηγορηθεί για *ζωομορφισμό*: διότι τουλάχιστο στα επονομαζόμενα «ανώτερα» ζώα είναι σαφείς οι ερωτικο-πολεμικές τάσεις. Πρόκειται όμως απλώς για τον βαθμό της αυτογνωσίας μας. Όσο διατηρεί κάποιος το βλέμμα περιορισμένο στον άνθρωπο και σ' αυτόν συμπεριλαμβάνει τον εαυτό του, τις δυνάμεις και τα πάθη του, επιρρίπτει τη μομφή του ανθρωπομορφισμού. (Αλλά ο ανθρωπομορφισμός βλέπει ως αντίθετο του έρωτα το μίσος, τον φθόνο ή τη ζήλια, και όχι τον καθολικό πόλεμο). Όσο κάποιος εντάσσει τον εαυτό του στην ευρύτερη περιοχή των ζώων, επιρρίπτει τη μομφή του ζωομορφισμού. Αν κατορθώσει κανείς να διευρύνει το βλέμμα και τον νου, ώστε να συνοψίσει και να εννοιολογήσει ως «φύση» αυτό που σφύζει μέσα μας ερωτικο-πολεμικά, εάν δει ότι *αυτή* ερωτεύεται και μάχεται με νύχια και με δόντια, τότε είναι δυνατό να «αποδώσει» (= να επιστρέψει στον δικαιούχο) τις ερωτικο-πολεμικές μας τάσεις στη φύση. Αλλά τότε γίνεται επίσης σαφές ότι δεν τείνω να περιορίσω τα πάντα ανθρωπομορφικά ή ζωομορφικά, αλλά αντίστροφα τείνω να *αποπεριορίσω* τον άνθρωπο με τις ορμές και τα πάθη του μέσα στη συνύφανση με μια ευρύτατα νοούμενη φύση. Ας ειπωθεί συνοψιστικά: Η περιοχή των ζώων, στην οποία υπάγονται και οι άνθρωποι, είναι *επίσης* ερωτικο-πολεμική· άρα το ζώο είναι ερωτικο-πολεμικό-μορφο και όχι αντίστροφα η ερωτικο-πολεμική θεώρηση ζωομορφική.

36. Από άλλη πλευρά ιδωμένο μπορεί να τεθεί το ερώτημα: Έχουμε δικαίωμα να συμπεριλάβουμε στο εννοιολογικό ζευγάρι έρωτας - πόλεμος μια τέτοια ευρύτητα φαινομένων; Μήπως επιχειρούμε να «στριμώξουμε» κάτω από αυτές τις έννοιες κάποια φαινόμενα και κάποιες συμπεριφορές που ανήκουν σε εντελώς διαφορετικές κατηγορίες;

37. Στην παρούσα μελέτη έχω υπαγάγει στις έννοιες έρωτας - πόλεμος μια τεράστια σειρά όχι μόνο ανθρώπινων, αλλά ευρύτερα βιολογικών και φυσιολογικών συμπεριφορών. Ακόμα και τα κοινώς θεωρούμενα «άψυχα» όντα, όπως ο κεραυνός, η σελήνη, η πέτρα κτλ. μπορούν να μελετηθούν από ερωτικο-πολεμικό πρίσμα και οι όποιες κινήσεις ή στάσεις τους να χαρακτηριστούν ερωτικο-πολεμικές. Μια τέτοια ευρύτητα στη νοητική μου σύλληψη όχι μόνο δεν μπορεί να θεωρηθεί αυθαίρετη και βιασμένη, αλλά πρέπει μάλλον να χαρακτηριστεί *αναγκαία*, αν ληφθεί υπόψη το *αίτημα για καθολικότητα* που στέκεται ως ακρογωνιαίος μεθοδολογικός λίθος της έρευνάς μου: στις έννοιες έρωτας - πόλεμος μπορούν να υπαχθούν *τα πάντα*, γιατί η καθολικότητα συμπεριλαμβάνει όχι μόνο κάθε τρόπο συμπεριφοράς (κάθε «πώς») αλλά και οποιοδήποτε κατά κάποιον τρόπο συμπεριφερόμενο ον (οποιοδήποτε «τι»). Αυτό σημαίνει ότι δεν «τραβιώνται από τα μαλλιά» ακόμα και τα άψυχα, ώστε να υπαχθούν στην εννοιολογία μου, αλλά αντίστροφα το εννοιολογικό ζευγάρι έρωτας - πόλεμος νοείται υπερβασιακά (transcendental) ως απαραίτητη συνθήκη για τη δυνατότητα ενός οποιοδήποτε «πώς» και ενός οποιοδήποτε «τι».

38. Με ένα απλοϊκό παράδειγμα αυτό μπορεί να εξηγηθεί ως εξής: Ακόμα και ο περιορισμός του βλέμματος ή της προσοχής μας σε ένα αυτονόητα εκλαμβανόμενο

ως δεδομένο ον, π.χ. σε ένα βράχο, είναι ερωτικο-πολεμικός: Απαιτείται έρωτας για να απομονώσω οπτικά τον ένα βράχο που θα αντικρύσω, εφόσον χρειάζεται να συγκεντρώσω το βλέμμα στην *ενότητα* του βράχου (η οποία είναι κατ' ουσίαν ερωτική ενότητα του βλέποντος με το βλέπόμενο). Αφετέρου απαιτείται μια οξεία διακριτική (και άρα πολεμική) ικανότητα για να διαχωρίσω τον τάδε βράχο από τους υπόλοιπους, από τους γύρω παρευρισκόμενους και από το σύνολο των βράχων· απαιτείται λοιπόν πόλεμος για να καταστεί αυτός ο βράχος ένα «κάτι» σε αντιδιαστολή προς κάθε τι άλλο. Εάν συνήθως δεν διαβλέπουμε αφενός την ενοποιητική μας τάση που καθιστά τον βράχο ενότητα, αφετέρου τη διακριτική μας τάση που καθιστά τον βράχο διαφορετικό από άλλους, αυτή η αβλεψία οφείλεται σε ελλιπή αυτοσυνείδηση της ερωτικο-πολεμικής μας δεινότητας. Είναι όμως φανερό ότι χωρίς έρωτα - πόλεμο δεν μπορεί να υπάρξει ένα «κάτι», και οι ίδιες αυτές αρχέγονες δυνάμεις προσδίδουν στο όποιο «κάτι» έναν τρόπο συμπεριφοράς (ένα «κάπως») κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσή τους (δες Κεφ. 3).

39. Το ότι υπάρχουν συμπεριφορές, οι οποίες δύσκολα μπορούν να «προσαρμοστούν» στο ερωτικο-πολεμικό σχήμα, είναι αναμφισβήτητο. Ένα παράδειγμα τέτοιας συμπεριφοράς είναι το τυχαίο· για ένα τυχαίο ή στατιστικά απροσδιόριστο φαινόμενο είναι δύσκολο να ειπωθεί ότι οφείλεται σε ερωτικο-πολεμική αιτία. Αλλά είναι επίσης φανερό ότι σε τέτοιες περιπτώσεις πρόκειται για ελλιπή διαπίστωση της *αναγκαίας συνθήκης* για τη δυνατότητα της συγκεκριμένης συμπεριφοράς. Ακόμα και η στερητική μορφή αναγκαιότητας, που είναι το τυχαίο, μπορεί κάτω από ορισμένες περιστάσεις να αποδοθεί στην καθολική συνθήκη που είναι ο έρωτας - πόλεμος. Γιατί οι αντιληπτικές μας ικανότητες δεν έχουν πάντα την οξύτητα και βαθύτητα που χρειάζεται, για να συλλάβουν την αισθητή ή υπεραισθητή αιτία που προξενεί τον εκάστοτε τρόπο συμπεριφοράς. Αλλά το καθολικό θεμέλιο είναι σε πλείστες περιπτώσεις σαφές, αν ανοίξουμε όχι μόνο τα μάτια μας αλλά και την ψυχή μας.

40. Ένα τέτοιο διευρυμένο βλέμμα απομακρύνεται έσχατα από μια *μηχανιστική* ερμηνεία. Γιατί η *machina* δεν είναι καθόλου. Την όποια καθολικότητα, πόσο μάλλον την καθολικότητα του έρωτα και του πόλεμου ως οδών που βαδίζονται αδιάκοπα, σπάνια την προσεγγίζουμε συνειδητά. Συνήθως αρκούμαστε σε όσα προσφέρουν κάποιες επιμέρους ικανότητες: η αίσθηση, η νόηση, η λογική δύναμη, η φαντασία, το συναίσθημα, η διαίσθηση. Να εναρμονίσουμε όλα ετούτα σε τέτοιο βαθμό, ώστε να συλλάβουμε την ερωτικο-πολεμική ολότητα, είναι ομολογουμένως δύσκολο. Μέσα από κάποια συγκεκριμένη μερικότητα είναι ωστόσο πάντα δυνατό να αποκαλυφθεί το όλο. Μέσα από την *εμπειρία* ενός ερωτικού συναισθήματος ή μιας πολεμικής αναμέτρησης είναι δυνατό να διαισθανθούμε τις ευρύτερες διαστάσεις τέτοιων συμβάντων, ενδεχομένως ακόμα και το *προεμπειρικό* υπόβαθρο που τις θεμελιώνει και τις παρακινεί. Είναι άλλωστε γνωστό ότι και οι φιλόσοφοι, αυτά τα οξυδερκή πνεύματα κάθε εποχής, σπάνια μπόρεσαν να συλλάβουν την ερωτικο-πολεμική τάση μέσα στην ολότητά της και αρκέστηκαν κατά το πλείστο να επισημάνουν *μία* μόνο όψη της. Αναφέρω τον Χέγκελ, αυτό το πρότυπο καθολικής διάνοιας, που παρασυρμένος από την ορθολογική φιλοσοφική παράδοση περιέγραψε την ερωτικο-πολεμική οδό ως «διαλεκτική μέθοδο» (δες παρακάτω Κεφ. 1.2)· εντοπίζοντας τα ποικίλα στάδια ως θέση - αντίθεση - σύνθεση ο Χέγκελ αναγνώρισε το διασπαστικό - αντιθετικό και το ενωτικό - συνθετικό στοιχείο με οξύνοια, αλλά με ελάχιστη προοπτική εφαρμογής στη σύνολη ανθρώπινη ύπαρξη και στην ανθρώπινη κοινωνία - μομφή που του επέρριψαν, ως γνωστόν, οι άμεσοι κριτικοί του επίγονοι, ο S. Kierkegaard και ο K. Marx. Δεν είναι τυχαίο ότι με τον πρώτο από αυτούς, τον Σ.

Κίρκεγκωρ, εισβάλλει αποφασιστικά στη φιλοσοφία ένα συμπληρωματικό προς την παραδοσιακή λογικότητα στοιχείο, το *συναίσθημα* (ως αγωνία, φόβος και τρόμος, απελπισία κτλ.) διεκδικώντας ζωτικότητα και ευρύτητα. Από την υπαρξιακή διείσδυση του συναίσθηματος μέσα στη φιλοσοφική σκέψη αντλεί η παρούσα μελέτη τον έντονο χαρακτήρα του *πάθους*, με το οποίο είναι φορτισμένες οι έννοιες «έρωτας - πόλεμος». Όχι μόνο δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ένα φάλτσο μέσα στη διαιώνια φιλοσοφική αρμονία, αλλά πρέπει αντίθετα να εκτιμηθεί ως εξαιρετα δυναμική πρόοδος η οικειοποίηση μιας μεθόδου φορτισμένης με έντονο συναισθηματισμό. Ούτε πάντως το συναίσθημα μόνο του είναι σε θέση να συλλάβει την ερωτικο-πολεμική καθολικότητα σαν τέτοια· μπορεί μόνο να την διαισθανθεί και να την δια φωτίσει.

41. Και από αυτό το πρίσμα μπορεί τώρα να θεμελιωθεί ο ισχυρισμός, ότι ο έρωτας - πόλεμος αφορά μια καθολική και όχι μια ανθρωπόμορφη εννοιολόγηση. Αυτό που κατά παράδοση θεωρείται καθολικό, είναι κάτι που μπορεί να συλληφθεί σαν τέτοιο *νοητικά*. Η νόηση ίσχυσε από παλιά ως ικανότητα ευρέως βεληνεκούς, άρα ως ικανή να συλλαμβάνει τα πράγματα μέσα στη γενικότητά τους· αντίθετα η αίσθηση και το συναίσθημα φάνηκαν να μειονεκτούν ως προς τη γενικότητα. Όλα αυτά στέκονταν πάνω στην προϋπόθεση της διάκρισης μεταξύ νόησης - αίσθησης. Αλλά και με αυτή την προϋπόθεση διαπιστώθηκε ότι μόνο με συνεργασία αίσθησης - νόησης μπορούμε πράγματι να γνωρίσουμε, και ο αναγκαστικά πεπερασμένος χαρακτήρας της αίσθησης χορηγεί μόνο επιμέρους γνώσεις και όχι τη γνώση του όλου. Έτσι η γνώση του όλου ανακηρύχτηκε απρόσιτη στον άνθρωπο· οι γενικές έννοιες μπορούν να προσφέρουν μια σύλληψη ολότητας, αλλά *γνώση* του όλου δεν μπορούν να προσφέρουν.

42. Η παραδοσιακή διάκριση αίσθησης - νόησης δεν μπορεί εδώ να φανεί χρήσιμη· ακόμα λιγότερο μπορεί να θεωρηθεί, ότι η κύρια πρόσβαση στον έρωτα και στον πόλεμο είναι γνωσιακή. Η υπεροχή της γνώσης απέναντι σε άλλους τρόπους πρόσβασης έχει γίνει στις μέρες μας – χάρη κυρίως στη φαινομενολογική μέθοδο και στη Φιλοσοφία της ύπαρξης – εξαιρετικά αμφισβητήσιμη. Η *ερωτικο-πολεμική καθολικότητα* δεν είναι δυνατό να προσεγγιστεί γνωσιακά, άρα ούτε μόνο με αίσθηση, ούτε μόνο με νόηση, ούτε με τη συνεργασία τους. Το *ερωτικό συναίσθημα* είναι εξαιρετικά ικανό να παράσχει μια σύλληψη της ερωτικής ορμής, και η καθημερινή *αγωνιστική εμπειρία* είναι αναμφισβήτητα ικανή να μας προσεγγίσει στο φαινόμενο του πολέμου. Αλλά ούτε μόνο το συναίσθημα ούτε μόνη η εμπειρία αρκούν για μια πλήρη πρόσβαση, αν δεν συμπληρωθούν με *λογικά* εφόδια και με *προεμπειρικές* διαισθήσεις. Σε τελική ανάλυση προκύπτει: *μόνο ένας καθολικός άνθρωπος θα ήταν ικανός να συλλάβει την ερωτικο-πολεμική καθολικότητα*, και είναι γνωστό πόσο σπανίζει ένας τέτοιος άνθρωπος. Κατά το πλείστο καταναλωνόμαστε στο επιμέρους και σε μεμονωμένους τρόπους πρόσβασης. Να γιατί η ερωτικο-πολεμική καθολικότητα είναι τόσο δύσκολα προσιτή.

43. Μια τελική διασάφηση θεωρώ εδώ απαραίτητη: Θα πρέπει να έγινε αντιληπτό ότι το εννοιακό μου ζευγάρι έρωτας - πόλεμος τόσο ως μεθοδολογική όσο και ως οντολογική ταμπέλα δεν είναι μονοσήμαντο: χρησιμοποιείται άλλοτε με εξαιρετικά ευρύ και άλλοτε με στενότερο νόημα, έτσι ώστε κινδυνεύει να υποστεί την κριτική επίπληξη κάθε γλωσσαναλυτικά εκπαιδευμένου. Ως ερωτικο-πολεμική μέθοδος χαρακτηρίστηκε π.χ. η νοητική συγκεκριμενοποίηση και αφαίρεση, η επαγωγική και απαγωγική πορεία, η ανθρώπινη γέννηση και φθορά, η κριτική

σύγκριση και διάκριση. Ως ερωτικο-πολεμικό δείγμα χαρακτηρίστηκε η γνωσιακή/ηθική/ποιητική ανθρώπινη δραστηριότητα, το πρώτο ερωτικό σκίρτημα, η ζωική επιθετικότητα – και αυτός ο κατάλογος είναι ελάχιστο μέρος των όσων ακόμα θα μπορούσαν να αναφερθούν. Μήπως πράγματι υφίσταται εδώ κάποιο εννοιολογικό ελάττωμα;

44. Ο έρωτας και ο πόλεμος είναι έννοιες καθολικές, *universalia*. Αυτό που είναι απαραίτητο να διασαφηνισθεί, είναι η σχέση τους προς τα επιμέρους και προς τα ατομικά όντα. Αλλά είναι ήδη σαφές ότι δεν πρόκειται για δύο στατικές έννοιες που αναφέρονται σε κάποια συγκεκριμένα όντα, όπως π.χ. αναφέρεται η έννοια «λιοντάρι» στα γνωστά ζώα. Ο έρωτας - πόλεμος βρίσκεται σε *τεταμένη σχέση έντασης και έκτασης προς το όλο*, και άρα επίσης προς τα μερικά και προς τα εξατομικευμένα όντα. Η «σχέση προς το όλο» σημαίνει ότι αυτές οι έννοιες μπορούν να εντοπιστούν στο κάθε τι αλλά και με αναφορά στην *ολότητα* του κάθε τι, της οποίας τα όρια δεν είναι οριστικά και τελεσίδικα· η ερωτικο-πολεμική υπόσταση ενός λιονταριού δεν περιορίζεται στη σωματική ή/και στην ψυχική του περιοχή, αλλά έχει προεκτάσεις στα φιλικά και στα εχθρικά ζώα με τα οποία διάγει ερωτικο-πολεμικά, έχει προεκτάσεις στο δάσος όπου το λιοντάρι αισθάνεται οικεία και στην καταρρακτώδη βροχή που το μαστιγώνει και του ανάβει το αίμα. Η ίδια αυτή ερωτικο-πολεμική «σχέση προς το όλο» μέσω της ρευστότητάς της καθιστά ρευστό και το όλο, που μπορεί να παίρνει τις πιο ποικίλες διαστάσεις και προεκτάσεις. Με μια πιο στρογγυλή διατύπωση: Ο έρωτας - πόλεμος είναι η *οντολογική συνθήκη για την εκάστοτε δυνατότητα καθορισμού της ολότητας*, γι' αυτό δεν μπορεί να υπαχθεί σε κάποια στατικά όρια ολότητας, μερικότητας ή ατομικότητας.